

ТЕКСТ: РІВНІ, ОДИНИЦІ, КАТЕГОРІЇ, ФУНКЦІЇ, ОСОБЛИВОСТІ ЗВ'ЯЗКУ

1. Поняття тексту

Текст активно починають опрацьовувати з другої половини ХХ ст., коли його в низці праць інколи витлумачують як **найвищу синтаксичну одиницю** (І. Гальперін).

Текст – це письмове або усне цілісне утворення, що становлячи лінійну послідовність висловлень, об'єднаних тематичними, логічними, смисловими, сюжетно-композиційними та формально-граматичними зв'язками, виступає комунікативною одиницею: *Під час розкопок археологів на тих чи тих територіях України часто знаходять тризуб, який, на погляд науковців, мав важливе значення для одного з давніх слов'янських племен. Це міг бути або його символ, або знак влади вождя племені. Згодом, у часи Володимира Святославовича (його ще називали Володимиром Великим), тризуб з'являється на монетах Русі й стає князівським знаком, добре знаним і за її межами. Його разом із владою успадковують Володимирові наступники на престолі. Тризуб часто зустрічається на варязьких мечач (тих, які були на службі в київських князів), знайшли його і в гербі Анни Ярославни, доньки Ярослава Мудрого, королеви Франції. Цим знаком володарі руських земель скріплювали договори з іншими державами, він був на поясах княжих дружинників.*

Яке значення вкладалося в тризуб? Єдиної відповіді на це запитання в істориків немає. Одні вважають, що він уособлював три стихії: повітря, воду й землю. Інші переконані: тризуб – це обожнення рибальського знаряддя (покликаються на те, що знаходять його в інших країнах). Ще інші наполягають: це стилізоване зображення сокола. Є й версія про те, що він – відтворення предмета, схожого на булаву – символ влади. Таких тлумачень декілька десятків. Отже, єдиного усталеного погляду в поясненні тризуба немає. Науковці сходяться на основному: він найбезпосереднішим чином пов'язаний з княжою особою та символізує її владу. Тут ніяких суперечок бути не може.

У комунікації текст виступає серединним компонентом між **відправником (адресантом)** та **отримувачем (адресатом)**: відправник (адресант) → текст → отримувач (адресат).

Відправник у тексті кодує (вербалізує) певну інформацію та відповідні їй ситуативні мотивації, завдання ж **отримувача декодувати** не тільки інформацію, а й увесь загал поза текстових мотивацій.

2. Рівні тексту

Текст має рівні своєї організації, з-поміж яких слід розрізняти:

- 1) рівень окремих речень;
- 2) рівень складного синтаксичного цілого (надфразної єдності);
- 3) рівень структурних частин (параграфи, розділи в науковому, офіційно-діловому текстах; окремі вірші в поетичній збірці та под.);
- 4) рівень великих за обсягом компонентів (частини в художньому тексті, пор.: роман Панаса Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” тощо);
- 5) рівень цілісного твору (новела, роман – художній текст; закон, указ – офіційно-діловий і т. ін.).

3. Одиниці тексту

Основними одиницями тексту є **складне синтаксичне ціле (надфразна єдність), окреме речення** (якщо воно виступає вільним і не входить до складного синтаксичного цілого).

Складним синтаксичним цілим (надфразною єдністю) називається лінійна послідовність речень, що становлять смислову цілісність та розвивають підтему (аргумент, мікротему).

У наведеному тексті наявні два складних синтаксичних цілих, що своєю організацією повністю збігаються з абзацами.

Перше складне синтаксичне ціле містить підтему – історія виникнення тризуба, друге – символічне значення тризуба.

Складне синтаксичне ціле (надфразна єдність) має таку **структуру: зачин, розгортання події, висновок**.

У першому складному синтаксичному цілому тексту зачином є перше речення (*Під час розкопок археологів на тих чи тих територіях України часто знаходять тризуб, який, на погляд науковців, мав важливе значення для одного з давніх слов'янських племен*), а **висновковим** виступає **останнє** (*Цим знаком володарі руських земель скріплювали договори з іншими державами, він був на поясах княжих дружинників*).

Усі інші речення постають **засобом розгортання події**: розгортають основну композицію та виражають кульмінацію.

У складному синтаксичному цілому зачин не завжди виражається, тому що він є засобом підготовки до висвітлення основної події, інші два компоненти – **розгортання та висновок є обов'язковими компонентами**. Без них складне синтаксичне ціле не існує.

4. Категорії тексту

Визначальними категоріями тексту в його організації постають **категорії**:

- **подійності** (основу кожного тексту становить певна подія, що розгортається в часі та просторі),
- **суб'єктності** (текст створюється тим чи тим суб'єктом),
- **об'єктності** (текст завжди має свого адресата),
- **часу** (в тексті все розгортається в певному часі) та
- **місця** (кожний текст пов'язаний з конкретним місцем).

З визначальними категоріями безпосередньо взаємодіють категорії

- **цілісності** (текст завжди є цілісним, з якого не можна редукувати певну частину без втрати смислової завершеності),
- **зв'язності** (формальної – формою вияву є ланцюговий, паралельний та інші зв'язки, а також смислової),
- **дискретності** (кожний текст членований на окремі компоненти (абзаци, розділи тощо),
- **інформативності** (той чи той текст несе в собі інформативність).

Категорія **антропоцентричності** в тексті реалізується через авторську настанову (створення будь-якого тексту розпочинається із задуму та послідовної його реалізації).

5. Функції тексту

Кількість функцій тексту є надзвичайно великою.

До **основних функцій** належать:

- а) **контактна** (текст спрямований на активізацію вияву **адресант** → **адресат**);
- б) **комунікативна** (текст реалізується у відповідних ситуаціях в умовах спілкування);
- в) **мисленнєва** (в кожному тексті виявлювані розумові структури);
- г) **естетична** (текст доносить естетичні цінності);
- г) **організаційно-виховна** (текст та його структурні елементи умотивовують дії тих чи тих суспільних структур (організаційно-інституційна функція (закони, накази, постанови, інструкції тощо), організаційно-виховна (казки, оповіді і под.) та ін.

6. Внутрішньотекстові міжреченнєві зв'язки

Речення в тексті між собою пов'язані, внаслідок чого утворюється їхня лінійна структурна та смислова послідовність.

Основними такими зв'язками виступають:

- а) **ланцюговий** та б) **паралельний**.

У першому складному синтаксичному цілому більшість речень пов'язана між собою **ланцюговий зв'язком**, що передбачає безпосередню взаємодію елементів контактних речень – синонімія, антонімія, родо-видові зв'язки.

Засобом вираження цього зв'язку є:

- 1) **контекстуальні синоніми** (*тризуб, цей знак*);
- 2) **лексичний повтор** (*тризуб* – у першому, другому та третьому реченнях);
- 3) **займенникові слова** (*тризуб* – перше речення, *це* – друге речення, *його* – третє речення та ін.);
- 4) **слова однієї тематичної групи** (*тризуб, знак, герб, монети* тощо) і под.

Друге складне синтаксичне ціле ґрунтується на **паралельному зв'язку**, основою якого виступає **паралелізм структури поєднуваних речень**.

Засобом реалізації цього зв'язку є:

- 1) **паралелізм видо-часових форм дієслів-присудків** (*вважають* (третє речення), *наполягають* (п'яте), *сходяться* (дев'яте));
- 2) **протиставлення** (*одні* (третє), *інші* (четверте), *ще інші* (п'яте)) і под.

Паралельний зв'язок може посилюватися:

- а) словами однієї лексико-тематичної групи (*уособлював, символізує, зображення, відтворення*);
- б) вставними словами (*одне слово, на думку науковців* і т. ін.) тощо.

7. Основні різновиди текстів

Різновиди текстів слід встановлювати з урахуванням:

- а) їхнього **функційно-стильового закріплення** (**відповідно до наявних стилів мови**): наукові, офіційно-ділові, художні, художньо-белетристичні, професійні та ін.;
- б) **особливостей жанрового закріплення** (**у межах кожного стилю наявні відповідні жанри**): наукові (анотація, резюме, реферат, доповідь, монографія тощо); офіційно-ділові (указ, закон, постанова, наказ тощо); художні (новела, етюд, оповідання, повість і т. ін.) та інші жанри;
- в) **закономірностей фіксації**: усні та письмові;
- г) **рівня стандартизації**: стандартизовані (усі тексти з наявною лінійною послідовністю речень) та нестандартизовані (різні написи на дверях (*Вхід*), квитки, квитанції, списки (*орфографічні словники, телефонні, адресні книги*), дитяче мовлення (*наша іграшка гра-ти*));
- г) за **авторською належністю** (*тексти Івана Франка, тексти Тараса Шевченка* і под.);
- д) за **специфікою мети та змісту висловлення**: **роздум** (логічно передано міркування як доказ чогось, робляться певні висновки; обов'язкові три частини: тема, докази, висновок), **опис** (словесне зображення певного предмета через опис його ознак, елементів; бувають: пейзажні, портретні, інтер'єрні, характеризувальні (предмета, людини)), **розповідь** (послідовно повідомляється про ті чи ті події; структура: початок, розвиток, кінець події; різновиди: оповідання, повідомлення, оголошення, відповідь, перелік).

Завдання І.

Прочитайте тексти. Схарактеризуйте їх за специфікою мети та змістом висловлення, за жанровим типом.

Установіть особливості міжреченнєвого зв'язку.

З'ясуйте функції тексту з простеженням відповідних засобів їхньої реалізації.

1. Тихо в лісі: повітря не дихне, ніщо не шеберхне, жодна рослина не схилиться, не злякає маленької комашки. Мов усе послухало, мов зачароване. Зате горою йде гучна розмова вітру з лісовим верховіттям. Ось чутно, як несе вітер якусь новину з далекого лісу, що синіє за горбочком. Здалека чутно глухий гомін: він наближається, дужчає, обхоплює верховіття, і здається, що кожне дерево кожним листочком шепотить якесь чарівне слово, а ті слова, зливаючись у чудову гармонію лісового шепотіння, хвилию котяться далі, замираючи в просторі... За першою хвилию котяться друга, третя... (М. Коцюбинський).

2. Книга вчить, як на світі жити. Книга в житті людини посідає чи не найважливіше місце. На сьогодні, мабуть, не можливо уявити наш будень без книги. З неї ми черпаємо знання, довідуємося про історію народу, його культуру та розвиток своєї держави, її символіку. А ще книга має й виховне значення. Вона вчить нас справедливості, патріотизму, шанобливості, поваги до праці та людей праці, до матері, жінки-берегині, співчуттю до людського горя, бережливого ставлення до природи. Багато хто писав: "Письменники – це люди, наділені Божим даром!", і якби не було таких титанів, як Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, наша література була б набагато біднішою.